

Anna Wojciechowska

Kraków, Uniwersytet Jagielloński

Wybrane regionalizmy krakowskie w mowie mieszkańców Zawiercia

Słowa kluczowe: kwestionariusz do badania regionalizmów, Małopolska, pole semantyczne, regionalizm leksykalny, Zawiercie.

Celem niniejszego artykułu¹⁾ jest odpowiedź na pytanie, które z krakowskich (czy szerzej — małopolskich) regionalizmów są znane i używane w Zawierciu. Argumentem przemawiającym za szukaniem leksykalnych związków Krakowa z Zawierciem jest wciąż jeszcze niewielka znajomość zasięgów geograficznych poszczególnych wyrazów uznawanych za regionalizmy (a więc ograniczonych terytorialnie). Zanim padnie odpowiedź na zadane pytanie, należy zdać sobie sprawę z wielu faktów dotyczących, po pierwsze, położenia geograficznego Zawiercia (i jego ewentualnych kontaktów z Krakowem) oraz najważniejszych wydarzeń z dziejów miasta, po drugie, pochodzenia i rodzaju materiału językowego z terenu Zawiercia, który wykorzystano do badań porównawczych, po trzecie, wykazu źródeł, na podstawie których ustalono listę regionalizmów krakowskich będących podstawą porównania.

Zawiercie²⁾ jest miastem położonym w północno-wschodniej części województwa śląskiego. Zgodnie z podziałem fizycznogeograficznym Polski leży ono na Wyżynie Śląsko-Krakowskiej, wchodzącej w skład Wyżyny Małopolskiej. Kraków znajduje się w stosunkowo niewielkiej odległości od Zawiercia: miasta dzieli około 70 kilometrów. Zawiercie leży na obszarze dialektu małopolskiego.

Po raz pierwszy nazwa Zawiercie została wymieniona w 1431 roku. Ze względu na usytuowanie terytorialne Zawiercie do czasu trzeciego rozbioru Polski było częścią pillickich dóbr majątkowych leżących w Małopolsce, w województwie krakowskim, powiecie lelowskim. W 1795 roku wieś Zawiercie znalazła się w granicach państwa pruskiego. W latach 1807–1814 należała do Księstwa Warszawskiego, a od 1815 roku — do Królestwa Polskiego w zaborze rosyjskim. Do rozwoju Zawiercia pod koniec XIX wieku przyczyniła się budowa kolei warszawsko-wiedeńskiej oraz zakładanie licznych przedsiębiorstw przemysłowych. Procesy te wiązały się z dużym przyrostem ludności. Miejscowość powiększała się o nowych mieszkańców, którymi w większości byli chłopię³⁾. W czasie I wojny światowej

1) Artykuł powstał na podstawie obszernej (liczącej około 350 stron) pracy magisterskiej pt. Regionalizmy leksykalne w mowie mieszkańców Zawiercia, napisanej pod kierunkiem prof. B. Dunaja i obronionej w czerwcu 2007 roku na Uniwersytecie Jagiellońskim.

2) Informacje na temat Zawiercia zostały zaczerpnięte z następujących pozycji: Abramski 1994, 2002, Grabania 1969, Jagodziński (red.) 2003.

3) Ludność Zawiercia do 1915 roku była podzielona między dwa obszary o nazwach: Zawiercie Duże i Zawiercie Małe. Pod koniec XVIII wieku w Zawierciu Małym mieszkało 106 osób, a w Zawierciu Dużym — 256.

zamknięto część zakładów i zmniejszono zatrudnienie. Królestwo Polskie zostało podzielone na dwie strefy okupacyjne: niemiecką i austro-węgierską. Początek okupacji niemieckiej w czasie I wojny światowej łączy się z niezwykle ważnym dla Zawiercia wydarzeniem — uzyskaniem praw miejskich 19 czerwca 1915 roku. W okresie dwudziestolecia międzywojennego nastąpił ponowny spadek zatrudnienia robotników w fabrykach i pojawiła się ogromna liczba bezrobotnych. Wielu mieszkańców żyło na skraju nędzy. Dużą część ludności stanowili Żydzi.

Po klęsce kampanii wrześniowej w 1939 roku Zawiercie i powiat zawierciański jako tzw. tereny wschodnie wcielono do Rzeszy. Ogólne straty ludności w okresie okupacji niemieckiej na terenie powiatu szacuje się na 10 tysięcy osób. Na lata 1945–1967 przypada olbrzymi wzrost liczby mieszkańców miasta, spowodowany dużym przyrostem naturalnym i migracjami ludności z innych powiatów. W okresie PRL-u nastąpił masowy napływ okolicznej ludności wiejskiej do Zawiercia. Obecnie w mieście o powierzchni 85,24 km² mieszka około 54 tysięcy osób. Bywały jednak okresy (początek lat dziewięćdziesiątych XX wieku), że mieszkało ich jeszcze więcej. Od 1994 roku można zauważyć zmniejszanie się liczby mieszkańców miasta.

Zawiercie przyciąga wiele osób z zewnątrz, gdyż jest na tym obszarze największym miastem, otoczonym głównie wsiami. Ludzie z pobliskich miejscowości przyjeżdżają do Zawiercia do szkół, urzędów, przedsiębiorstw i sklepów. Czasami osiedlają się tutaj na stałe. Z drugiej strony wielu mieszkańców Zawiercia znajduje zatrudnienie w różnych miastach śląskich i zagłębiowskich: Katowicach, Tychach, Dąbrowie Górniczej. Niektórzy, mieszkając w Zawierciu, pracują w Krakowie. W ten sposób do języka zawiercian mogą przedostawać się nie tylko wyrazy gwarowe śląskie, ale też małopolskie. Kontakt z krakowską odmianą polszczyzny mają także osoby urodzone w Zawierciu, ale studiujące w Krakowie. Jeszcze do niedawna Zawiercie nie miało ani jednej szkoły policealnej i podjęcie studiów wyższych wiązało się dla zawiercian z przeprowadzką do innego miasta lub przynajmniej z codziennymi dojazdami na uczelnię.

Materiał leksykalny wykorzystany w celu porównania zgromadzono dzięki obserwacji systematycznej — za pomocą kwestionariusza opracowanego pod kierunkiem B. Dunaja⁴). W badaniach posłużono się metodą aktywną, która polega na czynnym uczestnictwie badacza w odpytywaniu badanego. Na przełomie 2006/2007 roku badaniami objęto 15 osób (ponieważ kwestionariusz zawierał około 640 różnego typu pytań, trudno byłoby większą liczbę respondentów zachęcić do udziału w badaniach). Były to wyłącznie osoby urodzone w Zawierciu i mieszkające w nim do tej pory. Ich rodzice pochodzili z Zawiercia lub z innych miast i wsi. Drugim kryterium doboru respondentów do badań był poziom ich wykształcenia. Respondenci musieli się legitymować co najmniej średnim wykształceniem. Pozostałymi zasadami, które wykorzystano w doborze informatorów, były: zasada płci (większość respondentów stanowiły kobiety) i zasada różnorodności wiekowej. Wśród respondentów można wyróżnić trzy grupy wiekowe:

⁴) Na temat zasad budowy, konstrukcji kwestionariusza, rodzaju i liczby pytań zob. Dunaj i Mycawka 2006 oraz Pręczyk 2006.

- 1) najmłodsza grupa — zawiercianie do 35 roku życia (4 osoby),
- 2) średnia grupa — zawiercianie od 36 do 49 roku życia (6 osób),
- 3) najstarsza grupa — zawiercianie po 50 roku życia (5 osób).

Najbardziej zróżnicowani wiekowo zawiercianie znaleźli się w ostatniej z wyodrębnionych grup. Poza dwoma 50-letnimi mężczyznami i jedną 52-letnią kobietą w badaniach uczestniczyły osoby o dziesięć i dwadzieścia lat starsze (dokładnie osoby w wieku 60 i 73 lat).

Analiza odpowiedzi respondentów na pytania kwestionariusza, ukierunkowanego na wydobycie form leksykalnych odbiegających od normy literackiej, pozwoliła na sporządzenie inwentarza regionalizmów charakterystycznych dla zawiercian. Wśród nich znalazły się wyrazy tradycyjnie uznawane za «krakowskie». Listę kilkudziesięciu regionalizmów krakowskich utworzono, korzystając z następujących źródeł:

a) artykuły: K. Nitsch 1914 (m.in. *karpień, drewnia, fiaker, flasza, nagniotek, tarko*); J. Kowalikowa 1981 (m.in. *sagan, szabaśnik, kaflarz, cygan, bławatek, sznyceł, tuman, borówka, ostrężyna, jarzyna, grysik, kasza tatarczana, pluskiewka, liszki, stopki, kwaśne mleko, oglądnać (przełgdnąć), na polu, wycierać (ścierać) prochy*); J. Kowalikowa 1984 (m.in. *cumelek, bil*); J. Mulek 1990 (m.in. *kawon, kiszone ogórki, na kraju, tarło, tarko*); K. Handke 2005 (m.in. *plytki talerz*); B. Dunaj, M. Mycałka 2004 (*aniotek*);

b) słowniki: Słownik gwary miejskiej Poznania (SiP) (m.in. *chochla, chochelka, ścielić*); Uniwersalny słownik języka polskiego (USJP) (m.in. *masarz, omasta, plewić*); Wielki słownik poprawnej polszczyzny (WSPP) (m.in. *litra, spaźniać się, jądzić się, kremówka, łobuz, trybulka, bańka, beretka, drzewko*);

c) strony internetowe: <http://artur.czesak.webpark.pl/Stronica/Regionalizmy.html> (m.in. *mączka cukrowa, zaopuszczony, (ten) wsyp*); <http://poradnia.pwn.pl> (*pantofle*).

Przy wyborze poszczególnych regionalizmów będących podstawą porównania kierowano się oryginalnością form, niecodziennością ich brzmienia⁵). Starano się dobrać wyrazy o najwęższym zasięgu występowania, ograniczonym tylko do Krakowa lub Małopolski — takie, których nie zanotowano nigdzie indziej w Polsce (przeważnie są one opatrzone w słownikach kwalifikatorem *reg. krak.* lub *reg. małop.* albo w ogóle nie występują w słownikach). Niektóre formy charakteryzują się szerszym zasięgiem występowania. Zdecydowano się wpisać je na listę ze względu na cechującą je fakultatywność w języku ogólnopolskim, np. *kiszzone ogórki* albo *kwaszone ogórki*, *nagonka* albo *naganka*, *plytki talerz* albo *plaski talerz*, oraz z uwagi na opozycyjność wybranych form krakowskich wobec warszawskich, np. *drewnia/drwalnia*, *kaflarz/zdun*, *na pole/na dwór*, *na kraju/na brzegu*. Zadbano o to, aby na liście znalazły się wyrazy z różnych pól semantycznych.

Poniżej zamieszczono wykaz wybranych regionalizmów małopolskich wraz z informacją na temat ich występowania bądź niewystępowania w języku mieszkańców Zawiercia.

⁵) Zrezygnowano z takich «regionalizmów krakowskich», jak: *baranina, biedronka, bratek, drożdże, gimnazjalista, listonosz, szpik, katedra, torebka*, które pojawiły się w wykazie K. Nitscha, a które są znane zapewne w całej Polsce. Ponadto postanowiono nie uwzględniać wyrazów zupełnie przestarzałych (których desygnaty wyszły z użycia) typu: *forysic, mufek/zarekaweł, rączka* ‘obsadka (do pióra)’.

Liczba w nawiasie oznacza liczbę odpowiedzi. Znak zapytania wyraża brak informacji na temat frekwencji danego wyrazu w języku zawiercian.

Lp.	Regionalizm krakowski	Znaczenie	Występowanie w mowie mieszkańców Zawiercia
Rośliny i grzyby			
1.	<i>blawatek</i>	‘chaber’	Tak (1)
2.	<i>borówka</i>	‘(czarna) jagoda’	Tak (3)
3.	<i>karpień</i>	‘brukiew’	Tak (1)
4.	<i>kawon</i>	‘arbuz’	Nie
5.	<i>liszki</i>	‘kurki’	Nie
6.	<i>ostrężyna</i>	‘jeżyna’	Nie
Gospodarstwo domowe			
7.	<i>chochla, chochelka</i>	‘łyżka wazowa’	Tak (8), (1)
8.	<i>cumelek</i>	‘smoczek’	Nie
9.	<i>flaszka</i>	‘butelka’	Tak (3)
10.	<i>pluskiewka</i>	‘pinezka’	Tak (1)
11.	<i>plytki (talerz)</i>	‘talerz płaski lub z niewielkim wgłębieniem, przeznaczony do podawania na nim potraw o konsystencji stałej’	Tak (?)
12.	<i>pantofle</i>	‘miękkie obuwie domowe, kapcie’	Nie
13.	<i>podstawek</i>	‘spodek’	Tak (1)
14.	<i>sagan</i>	‘czajnik’	Nie
15.	<i>stopki</i>	‘korki, bezpieczniki’	Nie
16.	<i>szabaśnik</i>	‘piekarnik’	Nie
17.	<i>tarło, tarko</i>	‘tarka’	Tak (1), (0)
18.	<i>(ten) wsyp</i>	‘worek z gęstej tkaniny, w który wsypuje się pierze, aby zrobić pierzynę lub poduszkę’	Tak (13)
Ubiór			
19.	<i>beretka</i>	‘beret’	Tak (2)

Potrawy, pokarmy, artykuły spożywcze			
20.	<i>bil</i>	‘świeża słonina’	Nie
21.	<i>grysik</i>	‘kasza manna’	Tak (?)
22.	<i>jarzyna</i>	‘włoszczyzna’	Nie
23.	<i>kasza tatarczana</i>	‘kasza gryczana’	Nie
24.	<i>kiszone (ogórki)</i>	‘takie ogórki, które uległy zakwaszeniu’	Tak (15)
25.	<i>kremówka</i>	‘ciastko z francuskiego ciasta przekładanego żółtym kremem o konsystencji budyniu’	Tak (3)
26.	<i>kwaśne mleko</i>	‘zsiadłe mleko’	Nie
27.	<i>mączka cukrowa</i>	‘cukier puder’	Nie
28.	<i>omasta</i>	‘tłuszcz dodawany do potraw’	Tak (5)
29.	<i>piętka</i>	‘kromka chleba odkrojona z jednego końca bochenka’	Tak (15)
30.	<i>sznycel</i>	‘kotlet mielony’	Tak (1)
31.	<i>trybulka</i>	‘szczypiorek’	Nie
32.	<i>weka</i>	‘rodzaj pieczywa pszennego o podłużnym kształcie’	Nie
Zwyczaje świąteczne			
33.	<i>aniołek</i>	‘osoba przynosząca prezenty pod choinkę’	Nie
34.	<i>bańka</i>	‘ozdoba choinkowa — bombka’	Nie
35.	<i>drzewko</i>	‘choinka bożonarodzeniowa’	Nie
Pomieszczenia			
36.	<i>drewutnia</i>	‘drwalnia’	Tak (7)
Zawody			
37.	<i>fiakier</i>	‘dorożkarz’	Tak (1)
38.	<i>fliziarz</i>	‘kafelkarz’	Nie
39.	<i>kaflarz</i>	‘zdun’	Nie
40.	<i>masarz</i>	‘osoba zajmująca się wyrobem wędlin’	Tak (2)

Określenia ludzi			
41.	<i>andrus, baciarz</i>	‘łobuz, spryciarz’	Nie
42.	<i>cygan</i>	‘kłamca, kłamczuch, oszust’	Tak (?)
43.	<i>łobuz</i>	‘urwis, psotnik’	Tak (1)
44.	<i>tuman</i>	‘człowiek tępy, mało zdolny, nieinteligentny’	Tak (2)
Ciało ludzkie			
45.	<i>nagniotek</i>	‘odcisk’	Nie
Czynności			
46.	<i>jadzić się</i>	‘o ranie: ropieć’	Nie
47.	<i>ogłądnać (przeogłądnać)</i>	‘obejrzeć (przejrzeć)’	Nie
48.	<i>plewić</i>	‘oczyszczać ziemię z chwastów, pielic’	Tak (11)
49.	<i>spóźniać się</i>	‘spóźniać się’	Nie
50.	<i>ścielić</i>	‘przygotowywać miejsce do spania lub składać pościel po spaniu’	Tak (10)
51.	<i>wycierać (ścierać) prochy</i>	‘wycierać kurze’	Nie
52.	<i>zaświecić</i>	‘włączyć źródło światła’	Tak (5)
Inne			
53.	<i>litra</i>	‘litr’	Nie
54.	<i>na kraju</i>	‘na skraju, na krańcu’	Tak (2)
55.	<i>na polu</i>	‘na dworze’	Nie
56.	<i>nagonka</i>	‘napędzanie zwierzyny na stanowiska myśliwych’	Tak (13)
57.	<i>zaopuszczony</i>	‘zaniedbany, zniszczony budynek’	Nie

Określenie chwastu polnego o niebieskich kwiatach mianem *blawatka* pojawiło się w ustach 52-letniej kobiety. Należy jednak zaznaczyć, że kobieta ta użyła również formy *chaber*. Znajomością wyrazu *chaber* wykazało się w sumie 15 osób, czyli 100% respondentów.

Mały krzew leśny o ciemnofioletowych, prawie czarnych owocach, które są jadalne, bywa nazywany w zależności od regionu *jagodą* lub *borówką*. Mieszkańcy Zawiercia wolą nazwę *jagoda*, ale niektórzy z nich posługują się określeniami: *borówka*, *borówka czernica* i *ohynia*. Regionalna *borówka* wystąpiła w wypowiedzi dwóch 45-latek i jednej 23-latki.

Z odpowiedzią na pytanie o roślinę podobną do buraka, uprawianą na paszę i jako warzywo respondenci mieli dużo kłopotów. Najczęściej myśleli, że chodzi o *buraka pastewnego*, *rzepę* lub *pasternak*. Dwukrotnie pojawiła się forma *korpiel* (gwarowa) i raz regionalna *karpiel* (kobieta, 47 lat). Nazwy *brukiew* użyło trzech respondentów.

Większość regionalizmów z pola semantycznego «gospodarstwo domowe» została użyta jednokrotnie bądź kilkakrotnie. Mowa tu o takich wyrazach, jak: *chochelka* (kobieta, 45 lat), *pluskiewka* (kobieta, 60 lat), *podstawek* (kobieta, 23 lata), *tarło* (kobieta, 60 lat). Ważne jest to, że formy *pluskiewka*, *podstawek* i *tarło* pojawiły się u poszczególnych osób w otoczeniu innych wyrazów: *pinezka*, *talerzyk* i *tarka*. *Podstawki* (rodzaj żeński) używa trzech zawiercian (kobieta, 24 lata, kobieta, 32 lata, 50-letni mężczyzna).

Spośród trzech określeń *butelka*, *flaszka* albo *karafka* trzech respondentów wybrało określenie *flaszka*. Były to dwie 45-letnie kobiety i jedna 24-letnia.

Dwa wyrazy z pola «gospodarstwo domowe» cechuje duża frekwencja użyc. Są to *chochla* oraz *wsymp*. Głęboką łyżkę z długą rączką, służącą do nalewania zupy mieszkańcy Zawiercia określają kilkoma «neologizmami regionalnymi»: *nalewajka*, *nalewka*, *polewka*, a także nieco bardziej tradycyjnie: *łyżka wazowa* i *chochla* (*chochelka*). *Chochla* — znany powszechnie wyraz regionalny — nie jest rzadkością wśród zawiercian. Używają go osoby w różnym wieku: od 24-latków do 60-latków.

Wsymp zamiast ogólnopolskiej *wsyppy* jest jedyną formą używaną przez respondentów na określenie worka z gęstej tkaniny, w który wysypuje się pierze, aby zrobić pierzynę lub poduszkę. Odpowiedzi na pytanie dotyczące owej *wsyppy* lub *wsyphu* nie udzieliło dwóch badanych. Wszyscy pozostali wykazali się znajomością wyrazu rodzaju męskiego.

Najpopularniejszą w Zawierciu nazwą oznaczającą miękkie domowe obuwie są *papucie*. Posługują się nią niemal wszyscy respondenci. Innym często wymienianym leksemem były *kapcie*. Nikt nie zna regionalnego (małopolskiego) znaczenia słowa *pantofle*.

Beretka, która wystąpiła w odpowiedziach dwóch kobiet (24 lata i 47 lat), jest używana zamiast *beretu*.

W polu semantycznym «potrawy, pokarmy, artykuły spożywcze» pojawiło się sporo regionalizmów. Oprócz jednostkowo użytego *sznycla* (kobieta, 60 lat) inne określenia wystąpiły nie mniej niż trzy razy.

Trzech respondentów jada *kremówki* zamiast *napoleonek* (osoby 20-, 40- i 50-letnie), chociaż nie do końca wiadomo, co jadają osoby, które na pytanie o to właśnie ciastko odpowiedziały nazwami innych wypieków (*karpatka*, *ptyś*). Jedna 32-latka zwykła określać *napoleonkę* *napoleonkiem*.

Tłuszcz dodawany do potraw to nie *olej*, jak sądzili niektórzy badani, ale *omasta* lub *okrasa*. Oba wyrazy mają identyczną frekwencję. *Omastę* dodają do potraw — albo przynajmniej posługują się tą nazwą — osoby w wieku czterdziestu paru i pięćdziesięciu lat.

Zawiercianie, podobnie jak mieszkańcy Krakowa, kupują i jedzą wyłącznie *kiszone* ogórki. Obcy jest im czasownik *kwasić* i nigdy nie mają do czynienia z *kwasoną* kapustą lub *kwasonymi* ogórkami.

Piętką nazywa się w obydwu omawianych miastach kromkę chleba odciętą z końca bochenka.

W Zawierciu raczej nie funkcjonuje nazwa *weka*. Respondenci, którzy na podstawie danego pytania trafnie zidentyfikowali desygnat (*weka* często bywa utożsamiana z *bagietką*), podali nazwę *francuz* (2 osoby). Kiedy pytano wprost o znajomość wyrazu *weka*, zawiercianie reagowali zdziwieniem. Nawet ekspedientki w sklepach z pieczywem nie wiedziały, co to takiego.

Prezenty pod choinkę przynosi zawiercianom (*święty*) *mikołaj*, ewentualnie *gwiazdka*. Na *choince* bożonarodzeniowej wiszą *bombki*.

W polu semantycznym «pomieszczenia» dużą żywotność zachowuje *drewutnia*. Wyrazem tym posłużyła się kobieta 23-letnia, ale najczęściej wymieniali go respondenci w średniej grupie wiekowej, czyli mający ponad 40 lat (4 osoby). Forma ta pojawiła się ponadto w ustach mężczyzny 52-letniego i kobiety 60-letniej.

Krakowski *fiakier* znany jest 47-letniej zawierciance. Młodsza osoba (23 lata) podała niepoprawną formę *fiakr*.

Człowieka zajmującego się ubojem, patroszeniem zwierząt, dzieleniem tusz powszechnie określa się mianem *rzeźnika*. Dwie osoby wołą go nazywać *masarzem* (kobieta, 23 lata, mężczyzna, 46 lat).

Zebrany materiał leksykalny wskazuje na podwójne znaczenie wyrazu *łobuz*. Według słowników języka polskiego i poprawnej polszczyzny tylko jedno z nich jest regionalne. Potocznie *łobuz* to ‘człowiek zły, podły, krzywdzący innych’. W znaczeniu regionalnym to ‘urwis, psotnik, swawolnik’. Pewna 45-letnia kobieta nazwała *łobuzem* niegrzeczne dziecko, które ciągle przeszkadza.

Jedno ze znaczeń wyrazu *tuman* ma pochodzenie krakowskie. Leksemem tym określa się człowieka nierozgarniętego. Wyniki badań pokazały, że tylko dwóch zawiercian zna to słowo. Frekwencja użyć mogłaby być znacznie większa, gdyby zapytać o ten wyraz, wymieniając go. W odpowiedzi na prośbę o podanie lekceważącego określenia człowieka niemądrego, pozbawionego inteligencji, ograniczonego pojawiło się wiele synonimów.

Włączyć dopływ prądu i przez to spowodować, że lampa zacznie świecić, to — jednym słowem — *oświecić*, *włączyć*, *zapalić* lub *zaświecić* lampę. Ci z zawiercian, którzy lampę *oświecą*, posłużą się formą uznawaną przez autorów słowników za przestarzałą. Z kolei osoby, które lampę *zaświecą*, użyją formy regionalnej⁶⁾.

Łóżko można *ściąć*, *ścielić* lub *zaścielać*. Tej ostatniej formy na określenie czynności przygotowywania miejsca do spania lub składania pościeli po spaniu używa kobieta 73-letnia. Wśród pozostałych respondentów (10 osób) przeważa czasownik *ścielić*. Pojawił się on we wszystkich badanych grupach wiekowych, jego pozycja jest więc silnie ustabilizowana w mowie zawiercian. Tylko trzy osoby posłużyły się wyrazem *ściąć* jako jedynym charakterystycznym omawianą czynność.

Równie silną pozycję ma w polszczyźnie zawiercian czasownik *plewić* ‘usuwać chwasty’. Używają go niemal wszyscy respondenci (11 osób). Ci, którzy się nim nie posługują, mają w swoim zasobie słów określenia: *odchwaścić*, *odchwaszczać* i *pielić*.

⁶⁾ Por. Kowalikowa 1981.

Mimo że w dzisiejszych czasach mało kto chodzi na polowanie, zdecydowana większość badanych osób potrafiła nazwać czynność napędzania zwierząt na stanowiska myśliwych. Tylko dwóch respondentów miało kłopot z pytaniem o *nagonkę* lub *nagankę*. Wyłączna była forma uznawana za krakowską, czyli *nagonka*⁷⁾.

Stosunkowo niska frekwencja użyć cechuje wyraz *kraj* ‘wąski pas jakiejś powierzchni przy samym jej końcu’. Zamiast mówić, że coś leży *na kraju*, np. stołu, w Zawierciu (kobieta, 47 lat, kobieta, 52 lata) używa się częściej wyrażen *na brzegu*, *na końcu* bądź *na skraju*.

O grupie regionalizmów opatrzonych znakiem zapytania (*cygan*, *grysik*, *płytki talerz*) wiadomo, że występują w mowie mieszkańców Zawiercia, ale brakuje danych na temat ich frekwencji i żywotności. Zarejestrowano je przypadkowo, nie pytano bowiem o nie w ankiecie.

Wreszcie regionalizmy krakowskie zupełnie nieznanne i nieużywane w Zawierciu to: *andrus*, *aniołek*, *baciarcz*, *bańka*, *bil*, *cumelek*, *drzewko*, *fliziarz*, *jadzić się*, *jarzyna*⁸⁾, *kaflarz*, *kasza tatarczana*, *kawon*, *kwaśne mleko*, *liszki*, *litra*, *na polu*, *mączka cukrowa*, *nagniotek*, *ogłdnąć (przełgnąć)*, *ostrężyna*, *pantofle*, *sagan*, *spaźniać się*, *stopki*, *szabaśnik*, *tarko*, *trybulka*, *weka*, *wycierać (ścierać) prochy*, *zaopuszczony*.

Związki leksykalne Zawiercia z Krakowem są niewielkie⁹⁾. Spośród prawie 60 regionalizmów małopolskich zaledwie 7 ma ustabilizowaną pozycję w polszczyźnie badanych zawiercian (zostały użyte przez ponad połowę ankietowanych). Do wyrazów o największej frekwencji użyć należą formy znane z całą pewnością nie tylko w Krakowie i nie tylko w Małopolsce. *Chochla*, *ścielić*, *plewić*, *nagonka*, (*ten*) *wsyp*, *piętka*, *kiszzone ogórki* to wyrazy o szerokim zasięgu występowania.

Bibliografia

- Abramski J. 1994: Zawiercie. Studium monograficzne, Miejski Ośrodek Kultury, Zawiercie.
 Abramski J. 2002: Encyklopedia Zawiercia, Zawiercie.
 Dunaj B., Mycawka M. 2004: Kto przynosi prezenty pod choinkę, czyli o współczesnych regionalizmach leksykalnych, Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego XLIX, s. 141–147.
 Dunaj B., Mycawka M., 2006: Regionalizmy leksykalne w badaniach polszczyzny miejskiej, [w:] Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie, red. M. Święcicka, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz, s. 64–76.
 Grabania M. 1969: Zawiercie. Zarys rozwoju powiatu i miasta, Śląsk, Katowice.
 Handke K. 2001: Terytorialne odmiany polszczyzny, [w:] Współczesny język polski, red. J. Bartmiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 201–221.
 Jagodziński Z. (red.) 2003: Monografia Zawiercia, Towarzystwo Miłośników Ziemi Zawierciańskiej, Zawiercie.

7) Na upowszechnienie się *nagonki* mogło mieć wpływ częste posługiwanie się tym wyrazem w znaczeniu przenośnym ‘zorganizowana kampania przeciwko komuś’, np. *Nagonka w prasie na polityka*.

8) Według mnie nie jest to wyraz zupełnie nieznanany w Zawierciu. Zamiast niego respondenci wybrali po prostu inne formy, w rodzaju: *włoszczyzna*, *nowalijka*, *zielenina* (choć *jarzyna* i *włoszczyzna* ‘niektóre warzywa, zwykle marchew, pietruszka, seler, por, kapusta, używane łącznie jako składnik zup, rosółów i innych potraw’ różnią się nieco swoim zakresem znaczeniowym od *nowalijki* ‘młode, wiosenne warzywo, ukazujące się po raz pierwszy w sezonie’ i *zieleniny* ‘świeże, zielone warzywa’).

9) Nie dziwi to, gdy się weźmie pod uwagę losy omawianych terenów, szczególnie okres zaborów, ziemi krakowska i zawierciańska znajdowały się bowiem pod rządami różnych państw zaborczych.

- Karłowicz J. 1900–1911: Słownik gwar polskich, t. I–VI, Akademia Umiejętności, Kraków.
- Kowalikowa J. 1981: Niektóre regionalizmy leksykalne w mowie młodzieży szkolnej Krakowa, [w:] Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa 1, red. B. Dunaj, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Językoznawcze 70, Warszawa–Kraków, s. 69–87.
- Kowalikowa J. 1984: Regionalizmy leksykalne w mowie mieszkańców Krakowa, [w:] Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa 2, red. B. Dunaj, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Językoznawcze 79, Warszawa–Kraków, s. 123–145.
- Mulek J. 1990: Zróżnicowanie regionalne polszczyzny a mowa mieszkańców Wrocławia (na podstawie ankiet przeprowadzonych wśród młodzieży szkolnej), [w:] Polszczyzna mówiona Wrocławia, cz. 1, red. F. Nieckula, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 85–112.
- Nitsch K. 1914: Odrębności słownikowe Poznania, Krakowa, Warszawy, Język Polski II, s. 261–271.
- Przęczek S. 2006: Miejsce regionalizmów leksykalnych w polszczyźnie ogólnej mieszkańców Myślenic, [w:] Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie. Miasto, red. M. Święcicka, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz, s. 204–232.
- SfP: Słownik gwary miejskiej Poznania, red. M. Gruchmanowa, B. Walczak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Poznań 1997.
- USJP: Uniwersalny słownik języka polskiego, red. S. Dubisz, t. 1–4, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- WSPP: Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN, red. A. Markowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- <http://artur.czesak.webpark.pl/Stronica/Regionalizmy.html>
- <http://poradnia.pwn.pl>

Summary

Cracow-specific words and expressions in the speech of Zawiercie inhabitants

Keywords: the questionnaire survey, Małopolska, semantic field, Cracow-specific words and expressions, Zawiercie-specific words and expressions, Zawiercie.

The purpose of this article is exploring the lexical connections between Cracow and Zawiercie. A list of words and expressions specific to Cracow inhabitants has been prepared, based on various sources: articles, dictionaries and web site materials. Zawiercie region-specific words, used for comparative research, were compiled in 2006 and 2007 by using a questionnaire developed under the supervision of Professor Bogusław Dunaj. The article aims at presenting the chosen Cracow-specific words and expressions as well as the patterns of their use (or lack of use) in the speech of Zawiercie. The research clearly shows that the lexical forms common to both regions do not occur frequently.
